

15

KVINNER, MENN OG MENNESKERETTIGHETER

KORT FORTALT: MENNESKERETTIGHETENE SLÅR FAST AT KVINNER OG MENN HAR DE SAMME RETTIGHETENE, OG AT DISKRIMINERING PÅ GRUNNLAG AV KJØNN ER FORBUDT. LIKE FULLT ER DET STORE FORSKJELLER PÅ KVINNER OG MENN PÅ VERDENSBASIS. KVINNER OG JENTER ER SÆRLIG UTSATT FOR MENNESKERETTIGHETSBRUDD, OG MANGE MENNESKER OPPLEVER KJØNNSBASERT VOLD OG DISKRIMINERING. FOR KIRKENE ER ARBEID FOR KVINNERS RETTIGHETER EN NATURLIG DEL AV ET MENNESKERETTIGHETSENGASJEMENT, SAMTIDIG SOM TRADISJONELLE RELIGIØSE KULTURER KAN VANSKELIGGJØRE DETTE.

I 1995 var representanter for de fleste av verdens land samlet i Beijing til FNs fjerde kvinnekongress. Der vedtok de at kjønnsperspektiv skulle integreres i alle programmer i FN («mainstreaming gender»), en beslutning som understreker hvor gjennomgripende kjønn er i de fleste utfordringene FN får på sitt bord.

I Den norske kirke har den tydeligste debatten om kvinners rettigheter vært rundt spørsmålet om kvinner kan bli prester. Samtidig har det vært arbeidet med en rekke andre rettighetsområder for kvinner både i Norge og internasjonalt. Et utvalg av temaer knyttet til dette tas opp her.

[67] <http://www.ohchr.org/EN/NewYork/Stories/Pages/Workingtowardsmorewomenleaders.aspx>.

Noen relevante menneskerettigheter

Den viktigste lovteksten om kvinners rettigheter er det som kalles FNs Kvinnekonvensjon, *Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination Against Women*, fra 1979. Allerede i tittelen uttrykkes hva som anses å være den store utfordringen: diskriminering. Kvinnekonvensjonen er ikke et sett med egne rettigheter som gjelder for kvinner: Kvinner nyter de samme rettighetene som menn, og dette er allerede slått fast i de grunnleggende menneskerettighetskonvensjonene. Men i utøvelsen av en rekke av disse rettighetene opplever kvinner å bli forskjellsbehandlet, å bli marginalisert, eller på annet vis ikke å ha tilgang til det rettighetene tilegner dem.

Rettighetene som særlig løftes fram i Kvinnekonvensjonen, blir da nærmest et speil på områder hvor kvinner er særlig utsatte eller ofte opplever diskriminering. Blant disse rettighetene er:

- » **Deltakelse i det offentlige og politiske liv:** Kvinner utgjør halvparten av verdens befolkning, men kun 20 prosent av folkevalgte parlamentarikere.⁶⁷ Med kvinnelig stemmerett innført i de fleste land, er mangelen på kvinner i politiske lederstillinger det tydeligste gapet her. Kvinnekonvensjonen understreker kvinners rett «på lik linje med menn (...) til å delta i utformingen og gjennomføringen av samfunnsstyringen» (art. 7, vår utheving).
- » **Retten til utdanning:** FNs tusenårs mål nr. 3 lyder: «Å styrke kvinners stilling». Målet har ett undermål: å sikre full likestilling i utdanning. Resonnementet er enkelt: Utdannede kvinner har større

↓

DET LUTHERSKE VERDENSBUND
STØTTER KONGOLESISK
SKYGGERAPPORT OM KVINNERS
RETTIGHETER

Det lutherske verdensforbund arbeider også med humanitær hjelp til kongolesiske kvinner, her i en flyktningleir i Bundibugyo i Uganda.

[FOTO: ACT/DCA/Mai Gad]

– Kirkers økte oppmerksomhet rundt seksuell og kjønnsbasert vold i Den demokratiske republikken Kongo er med på å øke bevisstheten rundt et tabuemne som fortsetter å tyngje mange tusen kvinner fanget i en langvarig konflikt.

Bemerkningen kommer fra Atty Mireille Ntambuka, koordinator for RAFEJE nettverket av kvinnelige advokater i det østlige Kongo. 8.-26. juli 2013 deltok hun på den 55. Kvinnekonvensjonsamlingen i Genève. Det lutherske verdensforbund støttet RAFEJEs bidrag til skyggerapporter laget av det kongolesiske sivilsamfunnet til gjennomgangen av Kongos implementering av kvinners rettigheter. Gjennomgangen gjøres av FNs kvinnekomité.

RAFEJE arbeider med grasrotgrupper, blant annet i Den evangelisk lutherske kirke i Kongo, for å høyne bevisstheten blant kvinner og menn om beskyttelse av kvinners rettigheter. Dette setter spor, selv om det hele tiden også kan gjøres mer.

– Når vi overbeviser en prest om behovet for å få stoppet seksuell og kjønnsbasert vold i vår kontekst, ser vi at budskapet når videre ut til flere grupper: til prestens kolleger, til kvinner og til ungdomsgrupper. Og sakte men sikkert begynner flere mennesker å snakke åpent om voldtekt. Flere kvinner og jenter vet hvor de kan rapportere om slike overgrep, og lokalsamfunnet er i større grad heller støttende enn at de utstøter dem som har vært utsatt for slik vold, forklarer Ntambuka.

KILDE: Lutheran World Information 05.08.2013, *Daring to Talk about a Taboo Subject for Women in DRC*, <http://www.lutheranworld.org/content/daring-talk-about-taboo-subject-women-drc#sthash.PHO8ewTj.dpuf>

valgfrihet, de har flere økonomiske muligheter, de kan i større grad velge hvem de vil gifte seg med og hvor mange barn de vil ha, og de har bedre forutsetninger for å delta i politikk og samfunnsliv. FNs kvinnekonvensjon presiserer at likestilling skal gjelde på alle nivåer av utdanning, og at det handler om mer enn muligheten til å skrives inn på skolen: Det må også ha innvirkning på saker som læreplaner, stipendordninger og skoleidretten, og det krever arbeid mot stereotype kjønnsroller også i skolen.

- » **Rett til arbeid og rettferdige arbeidsvilkår:** Blant tiltakene som etterlyses av FNs kvinnekomité (som følger opp Kvinnekonvensjonen), er en mer systematisk innsats for at yrkesgrupper hvor kvinner dominerer, skal få sammenlignbar betaling med yrkesgrupper hvor menn dominerer.⁶⁸ Komiteen tar også opp situasjonen for kvinner som arbeider uten betaling i familiebedrifter, både på landsbygda og i byer, og påpeker skjevheten i at menn oftest styrer og forvalter eiendom og bedrift, mens kvinner har lite utbytte tross arbeidet som forventes av dem.⁶⁹
- » **Rett til helse og tilgang til helsetilbud,** inkludert seksuell og reprodusertiv helse (se mer lenger nede).
- » **Likhet for loven,** og særlige bestemmelser om beskyttelse mot diskriminering på grunnlag av sivil status, og rett til statsborgerskap uavhengig av sivil status.
- » **Rettigheter knyttet til det å stifte familie og livet i familien:** Samme rettigheter for kvinner som for menn til å velge hvem en vil gifte seg med og når og hvor mange barn en vil få, er blant bestemmelsene i Kvinnekonvensjonens artikkel 16. Den sier også at kvinner og menn skal ha samme rettigheter og plikter som foreldre, samme rett til felles eiendom og samme rettigheter og plikter hvis ekteskapet oppløses.

[68] FNs kvinnekomité, *General recommendation 13* (1989).

[69] FNs kvinnekomité, *General recommendations 16, 17* (1991).

[70] FOKUS, Say No – Unite og Krisesentersekretariatet: Faktahefte om vold mot kvinner (<http://www.fokuskvinner.no/PageFiles/8005/Faktahefte%20vold%20mot%20kvinner%20norsk.pdf>).

[71] Ibid.

Statene som har ratifisert FNs kvinnekonvensjon, forplikter seg til «uten opphold å ta alle tjenlige midler i bruk i en politikk for å avskaffe diskriminering av kvinner» (art. 2). Hvert fjerde år rapporterer de til FNs kvinnekomité som følger opp implementeringen av Kvinnekonvensjonen. Både rapportene og komiteens bemerkninger viser at kjønnsbasert diskriminering fortsatt er utbredt, og at det kan være langt fra ord til reell politikk i spørsmål om likestilling mellom menn og kvinner.

Kvinnekonvensjonen aksepterer eksplisitt (art. 4) bruk av «midlertidige særtiltak for å fremme faktisk likestilling», det vil si for eksempel kvotering eller andre varianter av positiv forskjellsbehandling som tiltak for å utjevne forskjeller. Dette er blant annet tatt i bruk i en del land ved valg til lovgivende forsamling, med et visst antall seter reservert kvinnelige folkevalgte.

Kjønnsbasert vold

Kjønnsbasert vold er utøvelse av vold og overgrep mot personer på grunn av deres kjønn eller med grunnlag i deres kjønn. En overveldende stor del av kjønnsbasert vold er vold mot jenter og kvinner. Hver tredje kvinne i verden blir utsatt for seksuelle overgrep eller andre former for vold i løpet av livet.⁷⁰ Vold mot kvinner skjer i alle samfunn og i alle samfunnslag. Mørketallene er store, og i mange sammenhenger er emnet tabubelagt.

Vold, om den er av fysisk, seksuell eller psykisk karakter, og om den utøves mot kvinner eller menn, er et alvorlig brudd på retten til liv, frihet og personlig sikkerhet, og den kan også få negative følger for den utsattes helse, utdanning, deltakelse i samfunnet, økonomiske situasjon, rettsikkerhet m.m. **Vold i nære relasjoner** ses ofte på som del av den private sfære, og den samfunnsmessige beskyttelsen blir mangelfull. For eksempel kan henleggelse av saker og manglende etterforskning svekke rettsikkerheten til kvinner som har opplevd vold. Kostnadene ved å anmelde kan oppleves større enn muligheten for at det blir en dom. FNs kvinnekomité har gjentatte ganger kritisert Norge for mangelfull innsats for å forebygge, etterforske og straffe voldtekt.⁷¹

Også **seksualisert vold i krig** er vanskelig å rettsforfølge. Samtidig har internasjonal rett blitt styrket på dette området: En rekke

kjennelser i Den internasjonale domstol for forbrytelser i det tidligere Jugoslavia slo fast at bruk av seksualisert vold i krig er en forbrytelse mot menneskeheten. Dette var et viktig skille, fra at overgrep, og særlig voldtekt, ble sett på som i hovedsak individers overtramp, til at det i økende grad forstås som del av systematiske menneskerettighetsbrudd og krigsforbrytelser.

Et område som har sett noen positive tendenser, er arbeidet mot **kjønnslemlestelse**. Like fullt blir fortsatt omtrent tre millioner jenter kjønnslemlestet hvert år. I mange afrikanske land har praksisen vært forbudt lenge, men den fortsetter likevel og er et eksempel på at gjennomføring krever mer enn lovtekst.

Makt og vold brukes også i utstrakt grad i **menneskehandel**. Utnyttelse av kvinner, jenter og gutter i prostitusjon og tvangsarbeid utgjør grove menneskerettighetsbrudd, og vil i en del tilfeller også kunne betegnes som slaveri. I dette spørsmålet, som i mange andre, trengs sivilsamfunn (kirkene inkludert) til både arbeid på bakken og til å legge press på myndighetene.

Noen aktuelle spenningsfelt

KULTURELLE ATFERDSMØNSTRER

OG RELIGIØS LOVGIVNING

Kvinnekonvensjonen har vært og er en konvensjon som har skapt både begeistring, motstand og debatt. Blant de mest omstridte artiklene er artikkel 5 som krever at konvensjonspartene skal treffe passende tiltak «for å endre menns og kvinners sosiale og kulturelle atferdsmønstre», artikkel 16 om kvinners rettigheter i ekteskap og familieforhold, og artikkel 2 om prinsipper for lovgivning og straffebestemmelser.

En rekke stater har tatt reservasjoner til deler av konvensjonen, særlig artiklene 2 og 16. Det innebærer at de ved ratifisering av konvensjonen erklærer at de ikke vil regne nærmere angitt artikkel eller bestemmelse som bindende for sin egen del. Dette gjelder i særlig grad en rekke land med shariabasert familielovgivning som har tatt forbehold om at implementering av Kvinnekonvensjonen vil skje innen rammen av eksisterende sharialov. Også en rekke andre land har tatt forbehold med grunnlag i kulturelle og/eller religiøse tradisjoner: Irland, Malta, Monaco, India og Israel, for å nevne noen.

Et eksempel på begrunnelse for reservasjon:

India erklærer at de vil gjennomføre artikkel 16 så sant den er «i samsvar med Indias politikk om ikke-innblanding i personlige forhold i en gruppe, med mindre det etterspørres og skjer med samtykke fra gruppen».

Reservasjonene har utløst en rekke protester fra andre stater som mener at disse forbeholdene bryter med Kvinnekonvensjonens mål og hensikt, og dermed bør anses som ugyldige. Reservasjoner og unntak fra rettigheter skal ikke undergrave det grunnleggende rettighetsvernet som en konvensjon gir. Rettigheter er også forbundet med hverandre og avhengige av hverandre. De er ikke en «à la carte»-rettighetsmeny hvor en kan velge det ene og velge bort det andre. Dette er et spenningsfelt i implementeringen av mange av konvensjonene: Staters suverenitet og interne selvstyre brynes mot prinsippet om et felles rettighetsvern for alle mennesker.

UNNTAK FRA DISKRIMINERINGSVERN

MED GRUNNLAG I RELIGIONSFRIHET

Implementering av Kvinnekonvensjonen tydeliggjør også motsetninger mellom diskrimineringsforbudet og religions- og livssynsfrihet. Den samme motsetningen kan vi også finne i møte med minoriteters kulturelle rettigheter.

Som et utgangspunkt kan det være nyttig å slå fast at ikke alle typer forskjellsbehandling er diskriminering. Vi har allerede bemerket at Kvinnekonvensjonen aksepterer forskjellsbehandling om nødvendig. Vanlige kriterier for at forskjellbehandling regnes som diskriminering, er når den ikke har en objektiv og rimelig grunn, eller når den er uforholdsmessig.

Det finnes også unntaksbestemmelser for diskrimineringsvernet. Noen typer forskjellsbehandling i regi av trossamfunn er blant unntakene og begrunnes i tros- og livssynsfriheten. For eksempel kan norske trossamfunn utlyse stillinger hvor kun menn vil vurderes som aktuelle søkere, gitt at en slik forskjellsbehandling kan vises å være saklig, begrunnet og forholdsmessig. Både i norsk lov og i internasjonale menneskerettigheter står trossamfunns autonomi sterkt, og tros- og livssynsbaserte bevegelser vernes mot statlig innblanding i interne forhold. Unntaket er likevel ikke en generell tillatelse til

kjønnsdiskriminering, men en unntaksregel som forstås avgrenset. FNs kvinnekonvensjon er blitt en del av norsk lovgivning gjennom Likestillingsloven, hvis paragraf 3 gir følgende avgrensning av unntaksbestemmelsen:

Forskjellsbehandling i trossamfunn på grunn av kjønn som er nødvendig for å oppnå et saklig formål, og som ikke er uforholdsmessig inngripende overfor den eller dem som forskjellsbehandles, er tillatt. Ved ansettelser i trossamfunn må kravet til et bestemt kjønn i tillegg ha avgjørende betydning for utøvelsen av arbeid eller yrke.⁷²

Den lange kampen for kvinners rett og mulighet til å arbeide som prester i Den norske kirke har derfor i hovedsak vært en kamp om forståelsen innad i Den norske kirke om hva som er eller ikke er saklig forskjellsbehandling. Mens diskriminering på grunnlag av etnisitet eller sosial klasse ikke aksepteres, er det delte syn på kjønn og legning som legitime grunnlag for forskjellsbehandling. Det som i andre deler av arbeidslivet vil anses som kjønnsbasert diskriminering, er det åpent for i Den norske kirke. At det må et unntak fra loven til, illustrerer en grunnleggende motsetning mellom på den ene siden en teologisk begrunnet asymmetri mellom kjønnene og på den andre siden det menneskerettslige prinsippet om likestilling mellom kjønnene.

Samtidig har Den norske kirkes stilling som statskirke betydd en særlig involvering og innflytelse fra statens side i disse spørsmålene. Staten har vært en pådriver for å styrke kvinners stilling i Den norske kirke. Parallelt med samtaler internt i trossamfunnene, vil storsamfunnet og staten fortsette å vurdere hvilke unntak fra diskrimineringsforbudet som er akseptable.

Statens beskyttelse mot kjønnsdiskriminering blir da også særlig knyttet til hvordan religions- og livssynsfriheten håndheves – i (minst) to forskjellige perspektiver:

- » Staten skal sikre trosfriheten som både verner trossamfunns autonomi og menneskers mulighet til å konvertere. Mennesker som opplever diskriminering i et trossamfunn, skal ha reell mulighet til å melde seg ut.
- » Statsstøtte er i seg selv ikke en menneskerettighet, og staten må vurdere hvilke kriterier som må tilfredsstilles for at trossamfunn skal få statsstøtte.

SEKSUELL OG REPRODUKTIV HELSE OG RETTIGHETER

Seksuell og reproduktiv helse er et vanskelig tema for kirkene. Mange elementer i seksuelle og reproduktive rettigheter er viktige virkemidler for å få ned aborttallene. Samtidig er legalisering av, og tilgang til abort en sentral del av disse rettighetene, som derfor møter motstand fra en rekke religiøse aktører. Seksuelle og reproduktive rettigheter inkluderer retten til seksualundervisning, retten til å velge om en vil være seksuelt aktiv eller ikke, frihet til å velge hvem en vil gifte seg med og når, og frihet til å velge partner uavhengig av seksuell orientering og bakgrunn.

Seksuelle og reproduktive rettigheter handler også om kjønnsroller, både for menn og kvinner.

For kvinner og jenter er muligheten til gjennom eget valg å påvirke når og hvor mange barn en vil ha og muligheten til å ha en trygg graviditet og fødsel, særlig sårbare sider ved egen reproduktiv helse. Risikoen for å dø under svangerskap og fødsel i Afrika sør for Sahara er 1 til 30.⁷³ Bedre mødre helse er derfor også et av FNs Tusenårsmål.

Seksuell og reproduktiv helse og rettigheter har som utgangspunkt hvert menneskes kroppslige integritet. Kontroll over egen kropp er grunnleggende for beskyttelse av ens rettigheter. Liten grad av kontroll over egen kropp og seksualitet øker risikoen for overgrep, for uønskede svangerskap og for smitte av seksuelt overførbare sykdommer. Også for å få ned aborttallene regnes derfor tilgang til informasjon og rådgivning, tilgang til familieplanlegging og endring av kjønnsrollemønstre som viktige tiltak.

En omfattende studie av abort på verdensbasis mellom 1995 og 2008 viser en trend der det totale antall aborter holdt seg relativt stabil, mens prosentandelen som var utført av personer uten medisinsk kompetanse, økte fra 44 til 49 prosent.⁷⁴ En overveldende stor andel av utrygge

[72] Lov om likestilling mellom kjønnene (likestillingsloven), § 3.

[73] <http://www.norad.no/no/tema/helse/helsetusen%C3%A5rsm%C3%A5lene/tusen%C3%A5rsm%C3%A5l-fem/tusen%C3%A5rsm%C3%A5l-fem>

[74] Bankole, Henshaw, Shah, Sedgh, Singh, and Ahman: Induced abortion: incidence and trends worldwide from 1995 to 2008. *The Lancet*, Vol. 379, Issue 9816, 2012. <http://www.thelancet.com/journals/lancet/article/PIIS0140-6736%2811%2961786-8/fulltext>

aborter utføres i utviklingsland, og påfølgende komplikasjoner er en av de viktigste årsakene til svangerskapsrelaterte dødsfall hos mødre.

Kvinnens tilgang til lovlige og medisinsk trygge aborter er en del av seksuelle og reproduktive rettigheter og har sitt ankerfeste i morens rett til liv og helse og i hvert menneskes kroppslige integritet.⁷⁵ Samme studie som nevnt ovenfor, finner at land med strenge abortlover eller der abort er forbudt, har like høye, og i noen tilfeller høyere, aborttall enn samfunn der abort er tillatt. I møte med denne virkeligheten blir et sentralt etisk spørsmål hva de beste virkemidlene er for å få ned aborttallene og samtidig beskytte mors liv og helse.

Oppfyllelsen av seksuelle og reproduktive rettigheter utfordres i dag særlig av religiøse aktører. Ofte er utgangspunktet en bestemt forståelse av familien, men en samlivsetikk som sier at par alltid er mann og kvinne, at mannen er familiens overhode, og at seksuelle relasjoner kun skal skje mellom en mann og en kvinne som er gift med hverandre. Dette skaper særlig brytninger rundt tilgang til prevensjon (for ungdom, for ugifte, for kvinner), tilgang til seksualundervisning (særlig for ungdom), og tilgang til abort og eventuelle helsetjenester for komplikasjoner etter utrygg abort. Det kan også være med på å underbygge diskriminerende kjønnsroller.

Motarbeiding av seksuelle og reproduktive rettigheter skjer både på tjenestenivå (for eksempel på sykehus og skoler drevet av religiøse institusjoner) og på politisk nivå (for eksempel i forhandlinger i FN der lobbygrupper arbeider for å fjerne henvisninger til kvinners reproduktive helse fra resolusjonstekster). På internasjonalt, politisk nivå har dette vært så gjennomført de siste årene at en snakker om at kvinners rettigheter på noen punkt nå står svakere enn de gjorde etter Beijing-konferansen i 1995.

Konsekvenser for Den norske kirke

Feltet kjønn og menneskerettigheter utfordrer Den norske kirke på flere plan. Det første er en bevisstgjøring om interne strukturer og kulturer og virkninger av disse. Det må kontinuerlig

arbeides for likestilling, noe som krever både skarp analyse, tydelig lederskap og gjennomtenkte arbeidsmåter. *Mainstreaming gender* kan være et nyttig perspektiv å ha med inn i dette.

Menneskerettighetsbruddene som drøftes her, utløser en rekke store, diakonale utfordringer, både i Norge og internasjonalt. Kirkene utfordres til omsorg for individer som er utsatt for overgrep, talsmannsarbeid for politisk endring og holdningsskapende arbeid for endring av kjønnsroller.

I økumenisk samarbeid og i religionsdialogen ligger gode muligheter for sammen å styrke kvinners rettigheter og å arbeide mot kjønnsbasert vold og diskriminering. Samtidig er dette arenaer hvor patriarkalske kulturer og skikker blir tydelige. For Mellomkirkelig råd er det en særlig utfordring å være en del av konstruktive dialoger om disse utfordringene og å skape rom for kvinners bidrag og lederskap.

Der kirkens egen praksis står i motsetning til diskrimineringsforbudet, kreves ekstra oppmerksomhet og bevissthet fra kirken – også der hvor dette regnes som innenfor Likestillingslovens unntak. Diskriminering som skjer med religiøs begrunnelse, angår kirken på en særlig måte. Samtidig som religionsfriheten skal hegnes om, skal den heller ikke bli et skall å gjemme seg i.

At religiøse aktører er med på å undergrave seksuelle og reproduktive rettigheter, er likeledes en særlig utfordring for Den norske kirke. Hva utgjør en rettighetsbasert tilnærming til disse spørsmålene for Den norske kirke og andre kirker? Skiller de seg fra etiske og teologiske resonnement? Både dialog og tydelighet vil behøves i tiden framover.

UTFORDRINGER FOR DEN NORSKE KIRKE:

Er det full likestilling mellom menn og kvinner, gutter og jenter i Den norske kirke?

Hvor kan Den norske kirke særlig gjøre en forskjell i arbeid for kvinners rettigheter?

Hvor stiller Den norske kirke seg i spørsmål om seksuelle og reproduktive rettigheter – og hvordan føres dialogen med dem som er uenige?

[75] For mer rundt abort, se også kapittel 7 om retten til liv.